

МОТИВАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНФЛІКТУ СЕКСУАЛЬНОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Олег СИНЕОКИЙ

Copyright © 2005

Постановка суспільної проблеми. Вияви деструктивних функцій сексуального конфлікту дуже різні. Вони відображають стан психологічного дискомфорту, котрий викликає інші негативні наслідки і може спричинити руйнування особистості [6, с. 501–502]. Це дає змогу повному підійти до питання про закономірності плину психозів сексуальної агресивності, до вивчення динаміки і компенсації цих дефектів, нарешті до розуміння сутності сексуально-агресивних патологічних симптомів, синдромів і станів.

Під час розгортання сексуального конфлікту можливі його переходи з одних форм в інші. А тому найбільш тяжкими і небезпечними є дії після зґвалтування, коли злочинець переходить від конфлікту до вчинення вбивства. Отож внутрішній конфлікт переходить у зовнішній. Сексуальні злочини, – як підкреслює М.І. Єнікеєв, – мають не “конституційну” та “ендокринну” структури, а морально-психологічні особливості: примітивність інтересів, розгнуждана чуттєвість, жорстокість, цинізм, нахабність, пияцтво, нездатність установлювати загальноприйнятні контакти, готовність до злочинного зазіхання на статеву волю жінки через її крайню неповагу [2, с. 313–314].

У популяції сексуальних злочинів домінантною психічною якістю є сексуальна агресивність, тобто стійка схильність особи-агресора будь-що заподіяти жертві, крім сексуального насильства, ще й фізичної наруги, нерідко – позбавлення

життя. Мотиваційна сфера сексуальних злочинців за широтою зв'язків, відносин і спонукань має специфічні відхилення від нормотипу. Так, вона характеризується егоцентризмом, стійким конфліктом з окремими представниками довкілля, виправданням себе, а відтак тяжіє до потреб предметно-біологічного характеру. А деякі прагнення цієї категорії виходять навіть за межі соціально визнаної злочинної поведінки (садизм, мужолозтво, некрофілія). Почасті такі відхилення можуть бути виявлені й у більш широких підгрупах насильницьких злочинців, але в них девіантна насильницька сексуально-перекручена поведінка не має системного характеру, розглянуті прагнення не головні і здебільшого не виходять за межі припустимих (очікуваних від них) злочинів.

Виклад основних наукових положень дослідження. Сексуальні злочини здебільшого відбуваються за мотивами біологічного, емоційного походження. Однак це не означає, що поясненням їх учинення є інстинкти та інші біологічні потенції людини. Аналіз злочинної сексуально-насильницької поведінки показує, що вроджені особливості індивіда і його біологічні потреби, спонукаючи до психічної активності, безпосередньо не визначають соціальне стримування мотивації. Біологічні передумови впливають лише на її динамічний бік, у зв'язку з чим можуть прискорити, або сповільнити реалізацію тих чи інших соціальних причин.

Специфічні особливості, деформації і відхилення в мотиваційній сфері особистості сексуального злочинця є сукупністю основних внутрішніх умов, котрі спричинюють виникнення й утворення кримінальної сексуально-насильницької мотивації, сприяють її конкретно-соціальному чи антисоціальному утримуванню. За часом формування мотивація сексуальних злочинів може бути двох видів: а) *ситуативна*, тобто швидкоплинна, згорнута в часу й обмежена безпосередніми обставинами сексуального злочину; б) *навмисна*, себто відносно тривала за часом формування і реалізації у навмисній злочинній поведінці. У будь-якому разі сексуальні насильники мають типові деформації у ціннісно-мотиваційній сфері своєї особистості. Довкілля сприймається ними вузькоогоїстично, за умов різко зниженої чутливості до соціальних заборон сексуального характеру. Крім того, такі злочинці відрізняються інверсійністю системи “мотив – мета”: значущі для їхніх сексуальних (сексуально-садистських, перекручених тощо) потреб об’єкти породжують кримінальне цілеутворення, а сформована кримінальна мета одержує захисну мотивацію-підтримку.

Загалом же дві групи мотивів, пов’язаних з порушенням природного опосередкування потреб: 1) *афектогенні* – злочини, які здійснюються під впливом емоційного порушення; 2) *ситуаційно-імпульсивні* – намір зреалізувати злочинну дію формується безпосередньо у чітко заданій ситуації [4, с. 202–221]. Життя підтверджує, що найбільшу імовірність втілення становлять ситуаційно-імпульсивні мотиви. Звідси – відомий факт: для сексуального гвалтівника кримінально-провокаційним чинником може стати будь-який дріб’язок – особливості поведінки жертви, деталь її зовнішності, скажімо, погляду, одягу, фізичних рухів тощо.

Генезис сексуального злочину здебільшого розглядається як особиста еволюція і синтез елементів, що спонукають суб’єкта зробити сексуальний напад. Це, на нашу думку, істотно спрощує те змістове явище, що в зародженні кримінальної поведінки гвалтівника саме стадія “гру-

пового посилення” передкримінальної мотивації особистості є визначальною фазою генезису її долучення до лиходійства. Важливий момент самої кримінальної сексуально-насильницької поведінки і типологія його суб’єктів мають групуватися на тому, що в різних людей рівень і тиск деструктивного потенціалу різні, тому й потенційні гвалтівники неоднакові, тому що займають різні “стартові” позиції з огляду на можливість і спроможність до кримінальних вчинкових дій чи, навпаки, до стримування цього класу деструктивного мотивування і ганебного самозреалізування.

Стиль поведінки у ситуації сексуально-злочинного конфлікту може бути як наступальним, так і захисним. Аналіз динаміки самого конфлікту (його змін у часу) – необхідна умова для розуміння причинно-наслідкових взаємозв’язків, що перебувають у підґрунті генезису насильницьких сексуальних дій. У зв’язку з цим процес розвитку конфлікту містить принаймні три основні стадії: 1) виникнення “безальтернативних” суперечностей між суб’єктами, тобто реальної конфліктно-драматичної ситуації; 2) сприйняття та усвідомлення цих суперечностей контактуючими суб’єктами; 3) конфліктна, здебільшого психофізична, взаємодія між ними.

Результати досліджень підтверджують тезу про роль соціально-перцептивних перекручувань, котрі спричинюють процес ескалації кримінального сексуального конфлікту. Внаслідок перебільшеного уявлення про масштаби міжособистісної проблеми відбувається фактичне перетворення конфлікту в більш гостре і небезпечне протистояння-зіткнення, котре завершується злочинною реалізацією задуманих сексуально-насильницьких дій. Мотиви останніх формуються поетапно, під час загострення конфлікту, ускладнення його динаміки від стадії до стадії. Тому генезис ганебного діяння пов’язаний із перетворенням мотивів суб’єкта, прийняттям і зміною рішень, надмірними емоційними переживаннями. Ґрунтовний аналіз суті конфліктної ситуації допоміг би уникнути надзагальних і просто помилкових формулювань і дав би змогу більш

диференційовано підійти до вирішення питання про кримінальну відповідальність. Наукове обґрунтування мотиваційної схеми поведінки як гвалтівника, так і жертви на різних етапах розвитку інциденту, ролі кожного з них в ескалації конфлікту, ситуативно різні моменти взаємодії сприяли б, як нам видається, більш точному визначенню ступеня провини конкретного злочинця. В нагоді тут можуть стати знання про соціально-психологічні детермінанти криміногенного розвитку конфліктних ситуацій, що отримані під час емпіричних пошукувань.

До неадекватного уречевлення сексуальної потреби у психопатичних особистостей на стадії формування мотиву зумовлює заміщення сурогату-звістки реальним чи умовним блокуванням головного, найбільш значущого мотиву сексуального акту [4, с. 236].

Таким заблокованим мотивом-потягом, особливо при загальмованій психопатії, переважно є комунікативний. Вибір об'єкта, за даними дослідження, у випадках такої перверсії як некрофілія, визначається прагненням злочинця абсолютно виключити комунікативний мотив зі своєї поведінки при збереженні деяких зовнішніх атрибутів об'єкта своєї сексуальної потреби. І це не випадково, адже більшість таких злочинців мали ранню сексуальну ініціацію, причому в перекрученій формі, а їхній особистісний розвиток вирізнявся загальною асоціальністю. До того ж сексуальні перверсії у людей із психічними аномаліями утворюються під впливом різних чинників – генетичних, ендокринних, неврогенних, психофізіологічних. М. Єнікеєв пов'язує ці перверсії у форматі психофізіологічної етіології з особистісною дисгармонією [3, с. 37]. Так, сексуальні девіації часто зумовлені з гіперсексуальністю індивіда, котра становить головний його життєвий зміст, а відтак і смисл. Вочевидь зрозуміло, що ця психопатологія спричинюється органічними захворюваннями, або психосексуальними комплексами.

Одним із спонукальних мотивів до сексуальних злочинів може послужити страх перед сексуальним актом із живим, активним партнером. Тому в більшості

випадків серійний убивця прагне знайти задоволення з нерухомим, зв'язаним, або мертвим тілом. З іншого боку, доведено, що всі сексуальні аномалії досить чітко виявляються на ранніх стадіях. При обстеженні з'ясовується, що фантазування таких людей, їхня ідеаторна активність містить більш деструктивні види і форми поведінки (До речі, на сьогодні існують спеціальні психологічні програми, що дозволяють досить точно виявляти подібні тенденції, пророчити несприятливу динаміку внутрішньої готовності особи до сексуального злочину).

Отже, психофізіологічні властивості особистості, котрі спричиняють ранню сексуальну збудливість, знижену чи, навпаки, надмірно підвищену сексуальну потенцію, порушення у спрямованості сексуального потягу або у формах його задоволення, наявність різних видів сексуальних психопатій, є сприятливими для ситуативної детермінації злочинної поведінки сексуальних злочинців, а соціальне довкілля протистоїть ї, здебільшого, нормативно та вартісно блокує таку небажану детермінацію, породжуючи інколи психосоціальні відхилення і хвороби.

Внутрішній конфлікт особистості між її статусом та домаганнями почасти провокує асоціальні прояви поведінки. Проблемний характер життя вимагає діяльного ставлення до нього, причому не завжди конструктивного. Це породжує не лише особистісні, а й рольові конфлікти міжрольового чи внутрішньорольового спрямування. Останнє, відображаючись насамперед у характері базового для виникнення конфлікту протиріччя, у реальній буденній ситуації інтегрує в сексуальному переживанні мотиваційні, когнітивні, емоційні та соціальні компоненти. Проте, аналітичне розмежування окремих видів конфліктів та їх складових, що сукупно ведуть до вчинення злочинів на сексуальному підґрунті – важливе завдання діагностики, профілактики і пошуку методів їх ефективного подолання.

Динаміка розгортання сексуального насильницького конфлікту багато в чому залежить від поведінки як нападника, так і потерпілої особи. Люди неоднаково

поводяться у самому конфлікті, тому зняти його можна різними способами. Кожна форма перебігу конфлікту пов'язана зі специфічними поведінкою і взаєминами людей. На стадії прихованого напруження при потенційному (високо-вірогідному) сексуальному нападі дуже важливо своєчасно усвідомити конфліктну ситуацію. У випадках наближення сексуального агресивного нападу штучно створену суперечність звичайними методами не розв'язати. Таке усвідомлення передбачає відмову від усіх стратегій й форм поведінки, які не відповідають стану конфлікту, і застосування запасу тих стратегій, котрі сприяють ситуаційному розв'язанню проблеми.

Під час відкритої сексуальної агресії нападник знаходиться у більш сприятливому стані: він, на відміну від потерпілої особи, розцінює власні ресурси як значні і вважає, що має резерв їх посилення. Етап розв'язання міжособистісного конфлікту на підґрунті сексуального нападу є найскладнішим для його учасників. Вибір способів і методів подолання таких конфліктів залежить від об'єктивної ситуації, психічного стану учасників, нарешті, від глибинної спрямованості конфлікту. Остання має два протилежних напрямки залежно від того, чи сприяє конфлікт глибшому розумінню міжособистісної проблеми: або з'являться й утвердяться елементи кооперативної взаємодії всередині конфлікту, або зростає й запанує неузгодженість взаємодії.

Несприятливий довікліленевий контекст також нерідко спричинює злочинну поведінку сексуальних злочинців, зокрема такі обставини, як невіддалене інтимне життя осіб, серед яких багато тих, яким властиві сексуальні дисгармонії. Останні являють собою патологічну спрямованість сексуального потягу і конкретизуються у перекручуванні форм його реалізації. Психічні девіації відповідним чином впливають на формування мотивів. Так, згідно з висновками М.Д. Гомонова, вони активно приймають участь у процесі мотивації та прийняття рішень [1, с. 44–63, 76–100]. Тому пояснення злочинної сексуальної поведінки осіб з такими девіаціями повинно розпо-

чинатися з аналізу їхніх мотивів. Значно більше, ніж у здорових осіб, у мотиваційній сфері психічних девіантів присутній несвідомий компонент, а поведінка менш соціально опосередкована, більш інстинктивна.

Отже, внутрішні обставини, які спричинюють злочинну поведінку сексуальних злочинців, є їх психофізіологічними особливостями і діють переважно у ролі сприятливих обставин. У зв'язку з цим типологія антропогенного моделювання сексуальних злочинів обіймає принаймні кілька груп моделей:

1) *трансагресивні* – сексуальний злочин є засобом самоствердження, самореалізації; трансагресія – це особлива мотиваційна структура, котра наказує суб'єкту діяти, незважаючи ні на які обмеження і заборони;

2) *дигресивні* – здійснюються у станах афектів хтивості, властолюбства; сексуальний злочин тут є не як свідомо втілюваний засіб, а являє собою побічний результат активності людини;

3) *регресивні* – інтегрують ті різновиди сексуальних злочинів, при здійсненні яких особа потрапляє у владу інстинктивно-організмічних, вітально-підсвідомих витоків, котрі зводять її до рівня "людини-звіра";

4) *агресивні* – утверджують сексуальні злочини як самоціль, як бажану форму, яка наповнена глибинними брутальними, деструктивними інтенціями.

З розвитком науково-психологічних способів дослідження людини зростає інтерес до застосування психоаналітичних, психокогнітивістських та інших методів пізнання її внутрішнього світу в кримінологічних цілях. Вивчення психічних механізмів і закономірностей особистості сексуального злочинця має теоретичне і прикладне значення для побудови прийнятних моделей і типологій (потреб, характеру особистості, ціннісних орієнтацій тощо). Напрямок пошукування у цьому аспекті повинен ґрунтуватися на визначенні в обстежуваних суб'єктів здатностей до керівництва своїми діями, на з'ясуванні рівня їхньої інтегрованості та підконтрольності свідомості і волі внутрішній мотивації.

Важливим компонентом розумової діяльності особистості сексуального злочинця є ухвалення рішення, яке можна вважати інтелектуальною стороною мотиваційного механізму, а саме рішення – розумовою моделлю майбутнього насильницько-сексуального поведіння. Ситуаційний фактор, як одне з джерел мотивації аналізованої злочинної поведінки донині окремо не досліджувався. Проте очевидно, що саме кожна ситуація впливає на розгортання процесу ганебного мотивування, котрий зовнішньо реалізується як сексуальний злочин.

Перед учиненням насильницьких ставих злочинів, які супроводжуються високим емоційно-напруженим станом, суб'єкт не завжди піддає спеціальному аналізу актуальну драматичну ситуацію з точки зору можливостей досягнення своєї мети. Сама ситуація може містити умови, що становлять загалом на шляху досягнення злочинної мети, проте самі злочинні мотиви можуть зберегтися і проявити себе в іншій обстановці. Ситуації, що спонукають потенційного злочинця до прийняття рішення скоїти сексуальний злочин, навіть подумки, у мисленевому плані досягнути своєї мети, є *криміногенними*.

Актуальність розгляду таких рис особистості сексуального злочинця, як агресивність і жорстокість, зумовлена тим, що саме ці риси характеризують внутрішню сутність насильницьких сексуальних злочинів. Зрозуміти останніх у їхній вчинково-діяльній квінтесенції можна лише проникнувши у внутрішній світ цих людей з допомогою психологічних засобів. До статевого насильства переважно схильні слабкі особи, котрі не здатні налагодити з жінками нормальні стосунки, тому й гвалтують їх. З цим спрощеним висновком окремих авторів (М.В. Корнієнка, Б.В. Романюка та ін.) є всі підстави погодитися, хоча б тому, що багатьом злочинцям із цієї категорії для свого внутрішнього задоволення “потрібно” гвалтувати потерпілих [5, с. 89]. І зовсім

не обов'язково – жінок; це можуть бути – і чоловіки, і старі, і діти, і навіть особи з певними фізичними вадами.

Висновки. Викладене дає змогу науково обґрунтувати *типологію сексуальних конфліктів*, зважаючи на чотири різновиди поведінкових ситуативних дій особистості гвалтівника:

а) *ситуаційний сексуальний конфлікт, який викликаний зовнішніми обставинами* (залишилися на одинці, “загнали” сексуальні емоції, вдалися до розгнущаних проявів статевого потягу);

б) *ситуаційний сексуальний конфлікт, який спричинений внутрішнім станом особистості гвалтівника* (виникло спонтанне бажання сексуальних відносин і статевого задоволення; в особи довгий час не було сексуального партнера; сексуальні відносини з постійним партнером вже не задовольняють, дуже хочеться чогось чи когось іншого);

в) *серійний сексуальний конфлікт*, котрий має здебільшого спланований характер (“вийшов на полювання”);

г) *сексуальний конфлікт*, який здійснюється на підґрунті хворобливого стану особи; наприклад, психічний розлад заснований на застосуванні фізичної сили до потерпілої чи потерпілого (діти, старі, хворі, навіть групи).

Сексуальні конфлікти груп “а” і “б” виникають за відповідних умов у звичайних здорових осіб, а груп “в” і “г” характерні для осіб, котрі мають певні психічні відхилення.

1. Гомонов Н.Д. Особенности противоправного поведения лиц с психическими девиациями / Под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб., 2000. – 286 с.

2. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии. – М.: Юристъ, 1996. – 448 с.

3. Еникеев М.И. Юридическая психология. – М.: Норма, 2003. – 517 с.

4. Криминальная мотивация / Авт. коллектив: Кудрявцев В.Н., Антонян Ю.М., Гульдан В.В. и др. – М.: “Наука”, 1986. – 326 с.

5. Курс криминології: Особлива частинка: Підручник: У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін.; За заг. ред. О.М. Джузи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.

6. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 1999. – 558 с.